

Analysis of Social Shahrashoob in the Contemporary Poetry*

Dr. Sajjad Farrokhnejad

PhD in Persian language and literature, Lorestan University

Dr. Mohammadreza Roozbeh¹

Associate Professor of Persian language and literature, Lorestan University

Dr. Ali Nouri Khatoonbani

Professor of Persian language and literature, Lorestan University

Abstract

Shahrashoob is a literary subgenre. Rather than being characterized by a specific figure of speech or a specific form, this literary subgenre is associated with a poet's thoughts and subtle fantasies outside the boundaries of mores, law, religion, and culture. Three types of Shahrashoob have already been mentioned as urban, guild-related, and political. This study aims to introduce social Shahrashoob and present a novel classification of Shahrashoob including religious, political, and social types. The social category is divided into urban, guild-related, and unconventional subcategories. In this research, a content analysis method is employed to analyze social Shahrashoob in the Persian literature. The findings indicate that there have been downward trends in the use of urban and guild-related subcategories of Shahrashoob contemporarily; however, there has been an upward trend in the use of unconventional Shahrashoob. This is the first study to discuss the unconventional subcategory of social Shahrashoob.

Keywords: Shahrashoob, Social Shahrashoob, Urban Shahrashoob, Guild-related Shahrashoob, Unconventional Shahrashoob, Contemporary poetry.

* Date of receiving: 2024/12/10

Date of final accepting: 2025/07/14

1 - email of responsible writer: ryan.roozbeh@yahoo.com

1. Introduction

The study of literary genres can facilitate the understanding of literary contents, authors, and poets. Shahrashoob is a literary subgenre with a long history in the Persian poetry. Different types of Shahrashoob have not been identified and critically well explored yet. We need to become familiar with various types of Shahrashoob to arrive at its accurate definition and understand its exact meaning. After analyzing different types of Shahrashoob, this study examines one of its types in the contemporary poetry to critique its course of development in the contemporary society. The analysis of Shahrashoob helps to know this literary subgenre; it facilitates the understanding of the contemporary poetry and poets. Given the great changes in the Persian poetry during the contemporary era, literary genres in poetry should be analyzed to determine how inclined poets and society are to each genre in poetry. Finding and studying different types of Shahrashoob can shed light on the specific periods of intellectual, cultural, and political concepts in the society.

2. Methodology

This study was conducted through library work and content analysis. For this purpose, every poet's collection of poems was analyzed critically, and every poem with an essence of one type of Shahrashoob was recorded and examined. In the end, the total frequency of social Shahrashoob in the contemporary poetry was figured out, and the poems of different poets were compared in terms of social Shahrashoob.

3. Results and discussion

Social Shahrashoob refers to a literary type associated with the society. It causes intrinsic and extrinsic reactions in the audience by challenging one of the social beliefs, customs, dress codes, languages, or descriptions of a guild. In other words, social Shahrashoob stimulates feelings in a social group, which can be a city, a guild, or a collection of different groups with specific tendencies in the society. It has different subtypes, such as urban, guild-related, and unconventional subcategories.

Urban Shahrashoob is an important subtype of social Shahrashoob regarded to be more prominent than other subtypes. Put differently, social

Shahrashoob of the urban subtype is meant to praise or disparage the residents of a city.

Another subtype of social Shahrashoob is guild-related Shahrashoob which refers to the romantic admiration or disparagement of business owners or members of a guild. In this case, poets develop guild-related Shahrashoob in two ways, a) describing business owners in a romantic scheme and b) praising or disparaging the members of a guild. The first method has long been discussed in literary research, whereas the second method is presented for the first time ever in this study.

Unconventional Shahrashoob is a subtype of social Shahrashoob in which a poet disregards the common customs, beliefs, and norms of the society to say something that has no direct addressee to respond. However, the audience perceives the poet's transcendence from the common customs and norms. In unconventional Shahrashoob, the poet disregards one of the common mores of his contemporary era for various reasons, such as experiencing specific overwhelming feelings, challenging social issues, and disagreeing with norms.

4. Conclusion

Urban Shahrashoob is prominent in the poems of different poets like Mirzadeh Eshghi, Nasim-e-Shemal, Aref Qazvini, Malek al-Sho'ara Bahar, and Shahriar during the Persian Constitutional Revolution and the early Pahlavi dynasty. However, it has declined gradually, so it is really difficult to find a poem of urban Shahrashoob now. Nevertheless, this type of poetry seems to be still relatively alive in local literature. Most of the contemporary poems of urban Shahrashoob have been written to satirize Tehran.

Guild-related Shahrashoob is seen very rarely in the contemporary poetry. The very few contemporary poems of guild-related Shahrashoob have undergone some expressive changes. In the traditional method, the poet had only one addressee and wrote the poem to change that addressee's attitude. Currently, however, the poet addresses the whole society to change its attitude toward existing issues.

Introduced for the first time in this study, unconventional Shahrashoob has been used by many contemporary poets. For instance, Simin Behbahani,

Forough Farrokhzad, Rahi Mo'ayyeri, and Shahriar have many poems of the unconventional type. Other poets also have such poems in their collections. Unconventional Shahrashoob is a new perspective on social issues, from which the poet speaks with specific conditions and goals. This subtype of Shahrashoob is more frequent than urban and guild-related subtypes in the contemporary poetry.

Reference List in English

Books

- Azizi Panah, Zahra. (2014). Sociological Analysis of Shahrashoob in Persian Poetry, an MA thesis in Persian Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Qom. [in Persian]
- Bahar, Mohammad-Taqi. (2017). *Divan-e Ashar-e Malek o-Shoara Bahar*, 5th edition, Negah, Tehran. [in Persian]
- Behbahani, Simin. (2020). *Collection of Poems by Simin Behbahani*, Negah, Tehran.
- Eshghi, Mirzadeh. (1979). *Illustrated Generalities of Mirzadeh Eshghi*, edited by Ali Akbar Moshir Salimi, 8th edition, Sepehr, Tehran. [in Persian]
- Farrokhzad, Forugh (2019), *Divan-e Forugh Farrokhzad*, 14th Edition, Azin, Tehran[in Persian]
- Farrokhzad, Forugh. (2019). *Divan-e Forugh Farrokhzad*, 14th edition, Azin, Tehran. [in Persian]
- Golchin Ma'ani, Ahmad. (2011). *Shahrashoob in Persian Poetry*, Ravayat, Tehran. [in Persian]
- Guilani, Seyed Ashrafodin. (1984). *Javedaneh-e Seyed Ashrafodin (Guilani): The Complete Manuscript of Nasim-e Shomal*, Ashna, Tehran. [in Persian]
- Halat, Abolghasem. (1991). *Divan-e Abol-Eynak*, 2nd edition, Sanaei Library, Tehran. [in Persian]
- Mahdavi, Batoul; Behnamfar, Mohammad; Shamsoddini, Mostafa. (2011). *Shahrashoob in Persian Literature (until the Safavid dynasty)*, an MA thesis in Persian Literature, Faculty of Literature, University of Birjand. [in Persian]
- Qazvini, Aref. (2005). *Divan-e Aref Qazvini*, gathered by Valiollah Doroudian, Seday-e Mo'aser, Tehran. [in Persian]
- Qazvini, Aref. (2020). *Divan-e Aref Qazvini* (Collection of Works), collected by Mohammad-Ali Sepanlou & Mahdi Okhovat, 5th edition, Negah, Tehran. [in Persian]

- Rahi Mo'ayyeri, Mohammad Hossein. (2007). *Full Collection of Poems by Rahi Mo'ayyeri* (Sayeh Omr & Azadeh), 2nd edition, Nasim-e Hayat, Qom. [in Persian]
- Sa'd Salman, Masud. (1983). *Divan-e Maosud Sa'd Salman*, edited by Rashid Yasemi, Amir Kabir, Tehran. [in Persian]
- Sepanlou, Mohammad Ali. (1996). *Shahr-e She'r-e Farrokhi*, Alam, Tehran. [in Persian]
- Servatian, Behrouz. (2010). *The Passionate Love of Shahriar and Pari*, Aydin, Tabriz.
- Shariar, Mohammad Hossein. (2020). *Divan-e Shahriar*, a two-volume collection, 59th edition, Negah, Tehran. [in Persian]

Theses

- Azizi Panah, Zahra (2014), Sociological Analysis of Shahrashoob in Persian Poetry, an MA thesis in Persian Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Qom. [in Persian]
- Mahdavi, Batoul; Behnamfar, Mohammad; Shamsoddini, Mostafa (2011), Shahrashoob in Persian Literature (until the Safavid dynasty), an MA thesis in Persian Literature, Faculty of Literature, University of Birjand. [in Persian]

فصلنامه علمی کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی

سال بیست و ششم، پاییز ۱۴۰۴، شماره ۶۶، صفحات ۳۹-۶۵

DOI: [10.29252/KAVOSH.2025.22220.3656](https://doi.org/10.29252/KAVOSH.2025.22220.3656)

بررسی و تحلیل شهرآشوب اجتماعی در شعر معاصر* (مقاله پژوهشی)

دکتر سجاد فرخ‌نژاد

دانش‌آموخته دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان

دکتر محمدرضا روزبه^۱

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان

دکتر علی نوری خاتونبانی

استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان

چکیده

شهرآشوب یکی از انواع فرعی در ادبیات است. این نوع ادبی بیشتر از اینکه در قالب خاصی بگنجد یا با آرایه‌ای ویژه شناخته شود، با فکر شاعر و نازک‌خیالی‌های ذهن او که در خارج از عرف، قانون، دین و فرهنگ است، ارتباط دارد. پیش از این پژوهش، شهرآشوب را در سه نوع شهری، صنفی و سیاسی معرفی کرده‌اند. این پژوهش با معرفی شهرآشوب اجتماعی به عنوان یک نوع از انواع شهرآشوب تلاش می‌کند ضمن ارائه دسته‌بندی تازه‌ای از انواع شهرآشوب، مخاطبان را با این نوع از شهرآشوب آشنا سازد. این پژوهش انواع شهرآشوب را در سه نوع دینی، سیاسی و اجتماعی طبقه‌بندی می‌کند و شهرآشوب اجتماعی را در سه دسته شهری، صنفی و عرف‌گریز معرفی می‌نماید. پژوهش حاضر با روش تحلیل محتوا و مطالعات کتابخانه‌ای سعی دارد به بررسی و تحلیل شهرآشوب اجتماعی در ادبیات فارسی اقدام کند؛ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در دوره معاصر شهرآشوب اجتماعی در نوع شهری و صنفی کاهش داشته است، ولی نوع عرف‌گریز آن در حال افزایش است. شهرآشوب اجتماعی از نوع عرف‌گریز برای اولین بار در این پژوهش مطرح می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: شهرآشوب، شهرآشوب اجتماعی، شهرآشوب شهری، شهرآشوب صنفی، شهرآشوب عرف‌گریز، شعر معاصر.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۹/۲۰

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۴/۰۴/۲۳

^۱ - نشانی پست الکترونیکی نویسنده مسئول: rayan.roozbeh@yahoo.com

۱- مقدمه

۱-۱- بیان مسئله

شناخت انواع ادبی باعث شناخت هرچه بیشتر نویسنده، شاعر و محتوای ادبی خواهد شد. شهرآشوب یکی از انواع فرعی ادبی است که سابقه‌ای طولانی در شعر فارسی دارد و هنوز آنچنان که شایسته است، مورد نقد و بررسی قرار نگرفته و انواع مختلف آن شناخته نشده است. برای ارائه تعریفی دقیق و شناختی مطمئن از شهرآشوب، آشنایی با انواع مختلف آن الزامی است. این پژوهش پس از بررسی انواع شهرآشوب، به تحلیل یکی از انواع جدید آن در شعر معاصر اقدام می‌کند و از این راه، سیر این نوع از شهرآشوب را در دوره معاصر مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد. به نظر می‌رسد شهرآشوب اجتماعی در شعر معاصر دچار تحول و دگرگونی شده است. در نوع اجتماعی شهرآشوب، بسامد شهرآشوب‌های صنفی و شهری بسیار کم شده است و نوع عرف‌گرای آن بسیار زیاد شده است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش

انواع مختلف شهرآشوب چنانکه شایسته است، مورد نقد و تحلیل قرار نگرفته‌اند. این پژوهش تلاش می‌کند نخست، انواع مختلف شهرآشوب را معرفی کند. سپس به شکلی بایسته به تحلیل یکی از انواع شهرآشوب؛ یعنی شهرآشوب اجتماعی در شعر معاصر اقدام کند. بررسی و تحلیل شهرآشوب در شعر معاصر، هم شهرآشوب را به ما می‌شناساند و هم در شناخت ما از شعر معاصر و شاعران این دوره تأثیر خواهد داشت. با توجه به تغییرات گسترده‌ای که در شعر فارسی در روزگار ما به وجود آمده است، ضرورت دارد انواع ادبی رایج در شعر معاصر مورد بررسی قرار بگیرد تا میزان تمایل شاعران و جامعه به هر کدام از گونه‌های آن در شعر معاصر مشخص شود. یافتن

شهرآشوب‌ها و مطالعه آن‌ها می‌تواند ما را با دوره‌ای از مفاهیم فکری، فرهنگی و سیاسی جامعه آشنا سازد.

۱-۳- پیشینه پژوهش

بحث درباره شهرآشوب و تحلیل آن از شبه‌قاره هند شروع شده است؛ چنان‌که از افرادی چون مؤلف بهار عجم، سیدعبدالله و قمقام‌حسین جعفری به عنوان اولین پژوهشگران این حوزه یاد می‌شود. شروع پژوهش درباره شهرآشوب در ایران، مربوط به تلاش‌های محمدجعفر محجوب در نشریه کتاب هفته است که این تلاش‌ها به شکلی منظم‌تر در پایان کتاب سبک خراسانی در شعر فارسی منتشر شد؛ اما اقدام اساسی در این زمینه مربوط به احمد گلچین‌معانی است که ضمن گردآوری شهرآشوب‌های مشهور در ادبیات فارسی به تحلیل و دسته‌بندی انواع شهرآشوب پرداخته است که این تحلیل‌ها در بیشتر آثار پس از وی از قبیل نوشته‌های سیروس شمیسا، منصور رستگار فسایی، حسین رزمجو و منوچهر دانش‌پژوه تکرار شده و به عبارتی کتاب او منبع بسیاری از نوشته‌ها در مورد شهرآشوب قرار گرفته است. در زمینه بررسی و تحلیل شهرآشوب اجتماعی در شعر معاصر پژوهشی یافت نشد، جز مقالاتی که در ذیل بیان می‌گردد و به نظر می‌رسد در حوزه شهرآشوب اجتماعی جای می‌گیرند:

- سعید شفیعیون در مقاله «درنگی بر چند گونه همسنگ: کارنامه، شهرآشوب، اشعار صنفی و شهرانگیز» (۱۳۹۴) ضمن بررسی انواع یادشده به تفاوت‌های جزئی هر یک از آن‌ها اشاره کرده است.
- محمد حکیم در مقاله «دماوندیه، شهرآشوبی نوین» (۱۳۸۸) شعر دماوند را به عنوان یک شهرآشوب شرح کرده است.

۱- ۴- روش پژوهش

برای پژوهش حاضر از روش مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل محتوا استفاده شده است. به این صورت که دیوان هر یک از شاعران به شکل نقادانه بررسی شده و هر شعری که رنگ و بوی یکی از انواع شهرآشوب را دارا بوده است، ثبت گردیده و دلایل آن بیان شده است. در پایان، آمار کلی شهرآشوب اجتماعی در شعر معاصر بررسی و شهرآشوب اجتماعی در شعر شاعران مختلف با هم مقایسه شده است.

۲- بحث و بررسی

۲- ۱- چستی و انواع شهرآشوب

شهرآشوب گونه‌ای ادبی است که شاعر با انگیزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و گاهی سلاقی شخصی از آن بهره می‌گیرد. در سنت ادبی «شهرآشوب آن است که در حسن و جمال فتنه دهر باشد و مدح و ذمی که شعرا اهل شهر را کنند» (گلچین معانی، ۱۳۸۰: ۲) از آنچه از سنت ادبی و مجموعه پژوهش‌های گذشته دریافت می‌شود، برای شهرآشوب سه گونه قابل ذکر است که عبارت‌اند از: ۱. شهری: در نکوهش یا ستایش مردم یک شهر؛ ۲. درباری: در وصف پادشاه، مطربان، خلوتیان، و دیگر درباریان؛ ۳. صنفی: در وصف عاشقانه بازاریان، صنعت‌گران و به‌طورکلی مشاغل اجتماعی» (مهدوی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۰).

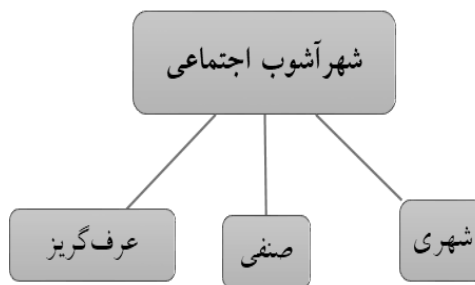
بر این اساس تا پیش از پژوهش حاضر، شهرآشوب در انواع صنفی، شهری و سیاسی دسته‌بندی و بررسی شده است. اما ادعای پژوهش حاضر این است که انواع شهرآشوب باید به شکلی دیگر و کلی‌تر تقسیم‌بندی شود. به نظر می‌رسد، می‌توان انواع شهرآشوب را به سه گونه کلی دینی، اجتماعی و سیاسی تقسیم‌بندی کرد. بر طبق دسته‌بندی جدید ارائه شده از شهرآشوب در این مقاله، شهرآشوب اجتماعی خود یک

نوع مستقل از شهرآشوب است که دارای انواعی چون شهری، صنفی و عرف‌گریز است.

۲-۲- شهرآشوب اجتماعی و انواع آن

شهرآشوب اجتماعی آن است که با گروهی از افراد جامعه در ارتباط است. این نوع از شهرآشوب با ایجاد چالش در یکی از اعتقادات اجتماعی، آداب و رسوم، لباس، زبان، توصیف یک صنف، و ... باعث ایجاد واکنش درونی و بیرونی در مخاطبان می‌گردد. شهرآشوب اجتماعی نوعی از شهرآشوب است که باعث برانگیختن احساسات در یکی از گروه‌های اجتماعی خواهد شد. این گروه اجتماعی می‌تواند یک شهر یا یک صنف و یا مجموعه‌ای از گروه‌های متعدد با گرایش‌های متفاوت در جامعه باشد. شهرآشوب اجتماعی خود دارای انواعی همچون: شهری، صنفی و عرف‌گریز است که در ادامه انواع آن بررسی خواهد شد.

نمودار ۱: انواع شهرآشوب اجتماعی

۲-۲-۱- شهرآشوب شهری

شهرآشوب شهری یکی از انواع مهم شهرآشوب اجتماعی است که در میان انواع دیگر شهرآشوب، بیشتر شناخته و مشهور شده است. شهرآشوب اجتماعی از نوع شهری، به نوعی از شهرآشوب گفته می‌شود که در مدح یا ذمّ اهل یک شهر سروده شده باشد.

مهم‌ترین ویژگی آن، تعمیم جزء به کل است؛ یعنی اگر شاعر از یک یا چند نفر از اهالی یک شهری ناراحت باشد، با هجوم به همه اهل شهر، آن‌ها را نیز افرادی نظیر همان یک یا چند تن می‌داند. این نوع از شهرآشوب از دیرباز در ادبیات فارسی وجود داشته و همواره موجب خشم مردم یک شهر نسبت به شاعر این نوع از شهرآشوب شده است.

سرودن این نوع از شهرآشوب گاهی با پیامدهایی همراه بوده و گاه شهری را علیه شاعران شورانده است. به کرات آتش فتنه دامن شاعر شعر را گرفته و وی را متحمل پرداخت تاوان شدیدی کرده است. داستان‌ها و روایت‌های بسیاری در تاریخ ادب فارسی در این زمینه آمده است. از جمله این داستان‌ها آن است که فتوحی مروزی در هجو شهر بلخ و مردم آن، قطعه‌ای سرود و آن را به انوری نسبت داد که سبب شد مردم بلخ بر انوری بشورند و او به پایمردی قاضی حمیدالدین بلخی، صاحب مقامات حمیدی، از مهلکه نجات یافت (عزیزی‌پناه، ۱۳۹۳: ۹).

۲-۲-۲- شهرآشوب صنفی

شهرآشوب صنفی نیز یکی از انواع شهرآشوب اجتماعی است. مدح و ذم صاحبان مشاغل با رنگ و لعابی عاشقانه یا مدح و ذم اهل یک صنف را شهرآشوب صنفی می‌گویند. در این گونه شاعر به دو روش شهرآشوب صنفی ایجاد می‌کند: ۱- توصیف صاحبان مشاغل در طرحی عاشقانه. ۲- مدح یا ذم اهل یک صنف. روش اول، از دیرباز در تحقیقات ادبی بیان شده است، ولی روش دوم برای اولین بار در این پژوهش مطرح می‌گردد. یک صنف، یا صاحب یک شغل جزئی از جامعه است که مخاطب شاعر قرار می‌گیرد و این نوع از شعر در مخاطب، واکنش درونی و بیرونی ایجاد می‌کند. «سراینده این نوع شهرآشوب در عین حال که قصد تفنن و هنرنمایی داشته، متوجه این نکته نیز بوده است که تعریف خشک و بیروح فی المثل از هنر یک آهنگر و ذکر آلات و یا افزار

کار او لطفی چندان نداشته و چنگی به دل نمی‌زند. بنابراین هر صنعتگر و پیشه‌وری را یک محبوب فتنه‌گر و شهرآشوب وانمود ساخته و از عشق و عاشقی سخن به میان آورده است تا خواننده را رغبت انگیز باشد» (گلچین معانی، ۱۳۸۰: ۴).

قدیمی‌ترین شهرآشوب صنفی، نودویکمین بخش از قطعهٔ مختلف‌الوزنی است از مسعود سعد سلمان (م ۵۱۵ هـ. ق) که در دیوان چاپی او درج شده است (عزیزی- پناه، ۱۳۹۳: ۸). نمونه ای از آن:

صفت دلبر زرگر

مه سنگین دلی ای مهر دلجوی	بت شیرین لبی، ای یار زرگر
بدیدم زرگری شیرین نهادی	ازان کردم رخان خویش چون زر
مگر روزی رخان چون زر من	نهی جاننا به سیمین عارضت بر

(مسعود سعد سلمان، دیوان: ۶۴۰)

۲-۲-۳- شهرآشوب عرف‌گرایان

بر اساس این پژوهش، شهرآشوب عرف‌گرایان نوعی از شهرآشوب اجتماعی است که شاعر با بی‌توجهی به آداب و رسوم، اعتقادات و هنجارهای رایج اجتماعی به بیان مطالبی می‌پردازد که هرچند مخاطب مستقیمی برای پاسخگویی آن وجود ندارد، ولی مخاطب شعر، عبور شاعر از رسوم و هنجارهای رایج را درک می‌کند. در این نوع از شهرآشوب، شاعر یکی از عرف‌های رایج در عصر خود را نایده گرفته است و این مسئله دلایل بسیاری چون: غلبهٔ احساسات خاص شاعر، به چالش کشیدن مسائل اجتماعی، مخالفت آن با هنجارها و ... دارد. مسائل عرفی رایج در یک ناحیه به عوامل زیادی بستگی دارد. در این نوع از شعر، شاعر با نادیده گرفتن یکی از آداب اجتماعی محل زندگی، شعری می‌گوید که خارج از عرف، فرهنگ و رسوم متداول آن جامعه

است و آن شعر به همین دلیل شهرآشوب عرف‌گریز نامیده می‌شود. این نوع از شهرآشوب اجتماعی برای اولین بار در این پژوهش طرح و بررسی می‌گردد.

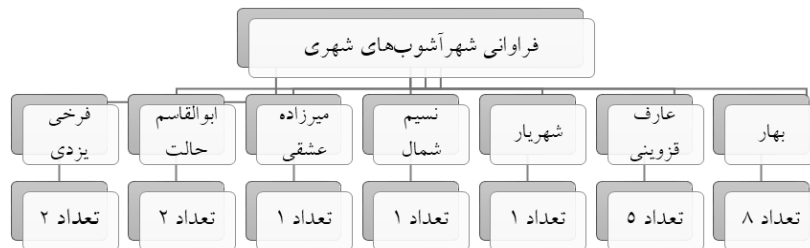
۲-۳- تحلیل انواع شهرآشوب اجتماعی در شعر معاصر

برای بررسی شهرآشوب اجتماعی در شعر معاصر، دیوان شاعران مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و از این طریق، آمارها و نمودارهایی به دست آمد که در ادامه به هر یک از آنها اشاره خواهد شد. برای بررسی انواع شهرآشوب اجتماعی در شعر معاصر، هر نوع از این شهرآشوب را در یک بخش شرح خواهیم داد.

۲-۳-۱- شهرآشوب شهری در شعر معاصر

شهرآشوب اجتماعی از نوع شهری، در دوران معاصر کاهش چشمگیری داشته است؛ به گونه‌ای که بعد از مشروطه تعداد اشعاری که بتوان آن‌ها را شهرآشوب شهری نامید بسیار اندک و محدود شده است. آخرین شهرآشوب‌های شهری متعلق به دوران مشروطه و اوایل رژیم پهلوی اول است. پس از آن، شاعران، دیگر به شهرآشوب شهری توجهی نکرده‌اند. به نظر می‌رسد که حرکت شعر به سمت شعر نیمایی، رشد سواد عمومی جامعه و دوری از صریح‌گویی بعد از مشروطه از عوامل کم شدن شهرآشوب‌های شهری در ادبیات فارسی معاصر است. ضمن اینکه شهرآشوب شهری بیشتر به صورت «هجو» مورد توجه مخاطب قرار می‌گیرد و هجو مردم یک شهر نیز تبعات زیادی دارد که شاعران معاصر تلاش کرده‌اند دور از تبعات این نوع از شعر باشند. این نوع از شهرآشوب به صورت بسیار محدود در ادبیات عامیانه دیده می‌شود و در شعر شاعران معاصر، واکنش نسبت به یک شهر بسیار اندک شده است. در ذیل تحلیل و بررسی شهرآشوب‌های شهری در شعر شاعران معاصر بیان می‌شود.

نمودار ۲: نمودار فراوانی شهرآشوب شهری در شعر شاعران معاصر

همان‌طور که در نمودار بالا مشاهده می‌شود تعداد شهرآشوب‌های شهری در دوران معاصر کاهش داشته و بیشتر شهرآشوب‌های شهری نیز مربوط به دوران مشروطه است. بیشتر شهرآشوب‌های شهری در شعر معاصر متمرکز بر تهران است و این کار دلایل بسیاری از جمله پایتخت بودن تهران در دوران معاصر و به وجود آمدن رقابت اجتماعی بین تهران و سایر شهرها، و دلایل دیگری همچون: بحث‌های سیاسی، مشکلات اجتماعی و فرهنگی در این شهر بوده است. به هر حال تهران در شعر معاصر مورد هجوم شاعران قرار گرفته است. بعد از شهریار شعرهایی در نقد تهران است که البته نمی‌توان آن‌ها را شهرآشوب نامید. در ذیل به بررسی دقیق‌تر این شهرآشوب‌ها اقدام می‌گردد.

۲-۳-۱-۱- میرزاده عشقی: سه تابلو مریم و شهرآشوب اجتماعی از نوع شهری

سه تابلو مریم یکی از زیباترین اشعار دوران معاصر است که در سه قسمت مجزا سروده شده است. میرزاده عشقی در این شعر، یک روایت را بیان می‌کند و از قضا عهده‌دار نقش منفی داستان، یک فرد تهرانی است که با خیانتی که انجام می‌دهد، موجب از بین رفتن جان انسان و لطافت زندگی در یک روستا می‌گردد. شاعر گاه‌گاه به زبان می‌آید و این کار او را بی‌پاسخ نمی‌گذارد و زیرکانه از زبان دیگر شخصیت‌های داستان به هجو تهران اقدام می‌کند. و او مردم تهران را چنین توصیف می‌کند:

خمیده‌پشت زنی پیر لندلند کنان دو سه دقیقه پیش آمد و نمود فغان
که صد هزار لعنت به مردم تهران سپس نگاهی به من نمود و گشت روان
بدو بگفتم از من چه دیده‌ای مادر
از این سؤال من آن پیرزن به حرف آمد که من ز مردم تهران ندیده‌ام جز بد
ز فرط خشم همی زد به روی خاک لگد گهی پیاپی سیلی به روی خود می‌زد
همی بگفتم آخر بگو چه گشته مگر
جواب داد که: ما مردمان شمرانی ز دست رفتیم آخر، ز دست تهرانی
از این میان یکی آن پیرمرد دهقانی بین به گور نهاد، دخترش به پنهانی
تو مطلع نه‌ای از ماجرای این دختر!
(عشقی، ۱۳۵۷: ۱۸۰)

۲-۳-۱-۲- عارف قزوینی

عارف قزوینی در مجموع پنج شهر آشوب شهری دارد که موضوع آن‌ها عبارت است از:
شعر درباره شهر تهران، یک شعر درباره قزوین، یک شعر درباره قوم عرب، یک شعر
درباره قوم ترک و یک شعر درباره روسیه که در ذیل شرح آن‌ها بیان می‌گردد.
ا- تهران

عارف از بهر همین آمده پرسد از چیست خبر کن فیکون گشتن تهران نرسید
(عارف قزوینی، ۱۳۸۴: ۲۶۴)

هرچند به نظر می‌رسد این که عارف قزوینی منتظر شنیدن خبر ویرانی تهران است،
به دلایل سیاسی باشد، ولی به هر حال ما این بیت را در دسته اشعار شهر آشوب
اجتماعی از نوع شهری قرار داده‌ایم. در این بیت، شاعر با صراحت به دنبال شنیدن خبر

ویرانی تهران است و این صراحت موجب ایجاد شهرآشوب گردیده است. به شکلی که هر تهرانی ممکن است از شنیدن این بیت، حداقل عصبانی و ناراحت شود. در ابیات دیگری نیز شاعر، گریزان بودن خود از تهران را نشان می‌دهد که شاید آن نیز همچون مورد بالا به دلایل سیاسی باشد. در بیت زیر نیز این گریز شاعر از تهران را می‌توان مشاهده کرد:

عارف از خطّه تهران سوی تبریز گریخت تا تحمل نکند آن همه رسوایی را

(عارف قزوینی، ۱۳۹۹: ۲۰۸)

ب- قوم عرب

به علت همجواری درازمدت ایران با اقوام گوناگون، واکنش نسبت به اقوام دیگر، یکی از موضوعات مهم در شعر فارسی بوده است. عارف قزوینی چون قوم ایرانی را از سایر اقوام بالاتر می‌بیند، نسبت به اقوام دیگر، واکنش‌های تندی نشان داده است؛ این گونه موضع‌گیری در مورد قوم ترک و عرب در اشعار او قابل مشاهده است. البته در مورد قوم عرب تنها در یک بیت این واکنش را می‌بینیم که عارف کشور ایران را همراه با قوم عرب ویران می‌بیند و این یعنی از زمان آشنایی ایران با اعراب، قوم ایرانی به سمت خرمی و آبادانی نرفته است. بیت را در ذیل می‌بینید.

تا که شد پای عرب باز در ایران زان روز خبر خرمی از کشور ساسان نرسید

(همو، ۱۳۸۴: ۲۶۴)

ج- قوم ترک

عارف قزوینی نسبت به هویت ملی و مؤلفه‌های مختلف آن، همچون زبان فارسی حساس است و جایی که احساس می‌کند این هویت ممکن است مخدوش گردد، وارد میدان می‌شود و برای حفظ هرچه بیشتر هویت ملی در ابعاد مختلف تلاش می‌کند. بعد از اشغال تبریز به وسیله ترک‌های عثمانی، عارف قزوینی به نقشه آن‌ها پی می‌برد و

درمی‌یابد که آن‌ها زیر پرچم اسلام می‌خواهند اتحاد ترک‌ها را بیشتر کنند؛ به همین دلیل تصنیفی به نام «شهناز» علیه ترک‌های عثمانی می‌سراید (سپانلو، ۱۳۷۵: ۸). این شعر که قسمتی از یکی از تصنیف‌های عارف قزوینی است، خود این مدعا را اثبات می‌کند. در این شعر، علاوه بر این که شاعر نژاد فارس را از ترک بالاتر می‌بیند، بلکه زبان فارسی را بهتر و بالاتر از زبان ترکی می‌بیند و آن را می‌ستاید. این که شاعر به این صراحت از یک قوم سخن می‌گوید، باعث شده که ما این شعر را در گروه شهر آشوب-های اجتماعی از نوع شهری قرار دهیم.

د- روسیه

عارف قزوینی در دوران قاجار علیه زورگویی‌های روسیه نیز اشعاری دارد و شعر زیر از آن جمله است که به نوعی یک شهر آشوب اجتماعی از نوع شهری به شمار می‌آید. در بخشی از این شعر آمده است:

نعره یا مرگ یا آزادی ملت به جاست

کاین جواب زورگویی‌های روس ژاخواست

امر و نهی روس آزادی‌کش آخر بهر چیست

او مگر آگه نمی‌باشد که ایران ز آن ماست

گو به روس کوردل: نیکو ببین کاین خاک پاک

خاک فرزندان ایران است، یا خاک شماست؟

(همان: ۸۲)

۲-۳-۱-۳- ملک‌الشعراى بهار

ملک‌الشعراى بهار در مجموع ۷ شهر آشوب شهری دارد که همه در هجو تهران و ری است. در این اشعار، شاعر در ابیاتی خواهان کيفر تهران و برچیده شدن بساط عیش و نوش اهالی آن است و حتی آرزو می‌کند که ری با خاک یکسان شود. برخی از ابیات این اشعار در ذیل به طور خلاصه بیان می‌گردد:

أ- دماوندیه ۱

ای کوه سپیدسر، درخشان شو مانند «وزو» شراره افشان شو
زان یال سپید، نیش‌ها بنمای تیره گر عیش و نوش تهران شو
ای قلعه کوه، آتش‌افشان کن وی قلعه ری، به خاک یکسان شو
شهر ری بی‌هنر فریسه تو است ای شیر بر این فریسه غران شو
انگیزه کیفرا! دماوندا! بسم الله، بر مثال و فرمان شو

(بهار: ۲۸۴-۲۸۶)

ب- تهران آفتی است

ای عجب این خلق را هر دم دگرسان حالتی است
گاه زیبا، گاه زشت، الحق که انسان آیتی است
آفت دینست و دانش، آفت ننگست و نام

الحذر ای عاقل از طهران، که طهران آفتی است

(بهار: ۲۵۸-۲۵۹)

«این قصیده در سال ۱۲۹۷ شمسی، در هنگام هرج و مرج اجتماعی و فساد اخلاقی که در میان جراید و دسته‌های سیاسی روی داده بوده، در تهران گفته شد و شاعر در این قصیده احساسات دردناک خود را از اوضاع ناگوار، به شکل حمله ادبی به پایتخت اظهار کرده است» (همان: ۲۵۸). در این شعر، شاعر به شکل صریح و واضح با همان شیوه تعمیم دادن عیوب از یک شخص به کلیه افراد آن شهر، به صورت شدیدالحن به تهران و تهرانی می‌تازد و تمام افعال و نیات بد آنان را بیان می‌کند. در واقع اگر اشعار یادشده با دقت بررسی شود نیت شاعر مبنی بر اندرز دادن و نصیحت کردن مخاطب آشکار خواهد شد و حال که آینه گشته باید عیوب را به دقت ببیند و بگوید.

ج- سرگذشت شاعر

بهار در شعری که با موضوع سرگذشت خویش سروده است، به تهران و ری تاخته است و دلیل خرابی خراسان را نیز با خبر شدن از اخلاق زشت تهران و ری دانسته است. دیگر اینکه تا آن زمان کسی از تهران در خراسان مسئولیتی نداشته است. گزیده- ای از ابیات این شعر به شرح زیر است:

یاد باد آن عهد کم بندی به پای اندر نبود

جز می اندر دست و غیر از عشقم اندر سر نبود

تهمت و توهین و هو کردن نبود اینقدر باب

ور کسی می گفت زشتی خلق را باور نبود

علتش آن بود کز اخلاق ناپاکان ری

ملت پاک خراسان هیچ مستحضر نبود

زین فلک بندان لوس کون نشوی نادرست

یک تن از تهران به مرز خاوران رهبر نبود

بی وفایی و دو رویی و نفاق و ناکسی

در لباس عقل و دانش، زیب هر پیکر نبود

(همان: ۳۰۰)

د- ذم ری

اجل پیام فرستاد سوی کشور ری که گشت روز تو کوتاه و روزگار تو طی

(همان: ۴۳۶)

در این شعر، شاعر با اشاره به حوادث کربلا و دلایل عمر بن سعد برای مقابله با

امام حسین (ع)، شهر ری را نفرین شده توسط خاندان حضرت رسول (ص) خوانده

است؛ چرا که عمر بن سعد به هوای حکمت ری در برابر امام ایستاد. البته هیچ سندی

مبنی بر اینکه ری واقعاً نفرین شده خاندان رسالت باشد، وجود ندارد، ولی شاعر در واقع با یک حسن تعلیل و استفاده از احساسات مذهبی مخاطبان، در پی حمله به شهر ری است.

ه- پیام به یاران تهران

«در سال ۱۳۱۲ خورشیدی استاد بهار، این قصیده را در منفای (= تبعیدگاه) خود اصفهان، به رسم مطایبه به نام شادروان دکتر لقمان‌الدوله ادهم که از دوستان دیرین بهار بود، سرود و به تهران فرستاد» (همان: ۴۶۸). در این شعر که یک شهرآشوب اجتماعی است، شاعر نسبت به اهل تهران از هیچ‌گونه بدگویی پروا نمی‌کند. به ذم اهلای تهران می‌پردازد. بخشی از این قصیده این چنین است:

ای صبا رو به جانب تهران	دوستان را ز من سلام رسان
دوست گفتم زگفت خود خجلم	دوستی رخت بست از طهران
همه مانند کبک در دی ماه	کرده سرها به زیر برف نهان
همه بیمعنی‌اند و ظاهر ساز	همه دلمرده‌اند و چرب‌زبان
همه لاقید و لالایی و رند	همه بی‌مهر و بی‌وفا و جبان
همه بی‌عار و یاوه‌گوی و چکه	همه بی‌بند و بار و کج‌پالان

(همان: ۴۶۸)

و- تهرانی

در این شعر نیز مانند دیگر شهرآشوب‌های شهری، بهار به ذم و نکوهش ساکنان تهران می‌پردازد و این کار را با تاکید بیشتری انجام داده است؛ زیرا واژه تهرانی را به عنوان ردیف انتخاب کرده است. در هر بیت و گاه هر مصراع از این شعر یک ویژگی و خصلت ناپسند و زشت به شخص تهرانی نسبت داده شده است:

دمادم در پی عیش و تناسانی است تهرانی
ز بغدادی و کوفی نسخه ثانی است تهرانی
به هنگام حوادث گر بنای امتحان آید
چو پیش لشگر افغان، صفاهانی است تهرانی
گر ایرانی بود باری خراسانی و تبریزی
کجا هرگز توان گفتن که ایرانی است تهرانی
(همان: ۴۹۸-۴۹۹)

ز- چگونه‌ای

در شعر «چگونه‌ای» شاعر با پرسیدن سؤال چگونه‌ای؟ تهران را مخاطب قرار داده و به طرح پرسش از آن پرداخته است. بهار به وسیله این پرسش‌ها به صورت کنایی در هر بیت و با بیانی تعریض گونه به یکی از صفات مذموم و ناخوشایند اهالی تهران اشاره کرده است:

هان ای فراخ عرصه تهران چگونه‌ای	زیر درفش قائد ایران، چگونه‌ای
ای گرگ پیر، بهر مکافات خون خلق	در زیر چنگ ضیغم غژمان چگونه‌ای
ای منبع شرارت و ای مرکز فساد	آرام و برده سر به گریبان، چگونه‌ای
کردی پی عوارض جزئی فسادها	با این عوارضات فراوان چگونه‌ای

(همان: ۵۳۲)

ح- شهر تهران

در دو بیت زیر نیز چون ذم تهران و اهل آن آمده است، به عنوان شهر آشوب اجتماعی از نوع شهری می‌توان از آن یاد کرد:

شهریست پر از همهمه و قالاقلیل بهتان و دروغ و غیبت و فحش و سبیل
خستیم از این همهمه ای گوش امان مردیم از این زندگی ای مرگ دخیل
(همان: ۱۱۲۶)

۲-۳-۱-۴- نسیم شمال

سید اشرف‌الدین گیلانی معروف به نسیم شمال از جمله شاعران شیعه مذهبی است که در طول دوران مشروطه، اشعار ملی، سیاسی و مذهبی بسیاری سروده است. این شاعر در دو مورد به سرودن شهرآشوب شهری اقدام کرده است و مخاطب آن هم تمام مردم ایران بوده‌اند. نخست، در شعر «چرا ایرانیان را آفریدی؟!» و دیگر در شعر «ما ملت ایران همه باهوش و زرنگیم!». در این اشعار، نسیم شمال از ایرانیان به عنوان افرادی راضی به ظلم یاد می‌کند و به آنان می‌تازد و از خدا می‌خواهد دلیل آفرینش ایرانیان را توضیح دهد؟! و لذت‌های زودگذر و سطحی ایرانیان را به سخره می‌گیرد. این اشعار از شهرآشوب‌های اجتماعی از نوع شهری محسوب می‌گردند. در واقع در این اشعار، شاعر صفت برخی از مردم ایران را به همه ایرانیان تعمیم داده است. در ذیل برخی از ابیات این دو شعر را می‌بینید.

ما ملت ایران همه باهوش و زرنگیم افسوس که چون بوقلمون رنگ به رنگیم
ما باک نداریم ز دشنام و ملامت ما میل نداریم به آثار و علامت
گر باده نباشد سر وافور سلامت از نام گذشتیم همه مایل ننگیم
افسوس که چون بوقلمون رنگ به رنگیم

(گیلانی، ۱۳۶۳: ۲۰۴-۲۰۵)

خداوندا جهان را آفریدی زمین و آسمان را آفریدی
مکان و لامکان را آفریدی تمام انس و جان را آفریدی

چرا ایرانیان را آفریدی؟

(همان: ۲۶۵-۲۶۶)

۲-۳-۱-۵- شهریار

در دوره معاصر، شاید مشهورترین شهرآشوب شهری شعری باشد که شهریار در مورد تهران و اهالی آن سروده است. در این شهرآشوب شاعر با بیان مصائب ایران و اینکه این مصائب از تهران شروع شده و توسط ساکنان آن بر ایران جاری گشته است، مخاطبان را به داوری فرامی‌خواند و از آنان می‌خواهد که بین او و اهالی تهران به قضاوت بنشینند. این شعر در واقع، پاسخ به سخن ناروایی است که برخی از مردم تهران در مورد اقوام دیگر بیان می‌کردند:

الا ای داور دانا تو میدانی که ایرانی

چه محنت‌ها کشید از دست این تهران و تهرانی

چه طرفی بست ازین جمعیت ایران جز پریشانی

چه داند رهبری سر گشته صحرای نادانی

چرا مردی کند دعوی کسی کو کمتر است از زن

الا تهرانیانصاف میکن خر تویی یا من

(شهریار، ۱۳۹۹، ج ۲: ۱۲۲۶)

۲-۳-۱-۶- فرخی یزدی

فرخی یزدی شاعری که بیشتر او را با شهرآشوب‌های سیاسی می‌شناسیم، دو شهرآشوب شهری نیز دارد که در این اشعار نمود آرای سیاسی او کاملاً مشهود است و فرخی همچنان در آنها تحت تأثیر باورها و عقاید سیاسی خود بوده است. در مواردی که شاعر اسم شهرها را آورده، دلیل اصلی شاعر طرح مباحث سیاسی و انتقادهای

ظریف و حساس از دولت بوده است؛ برای مثال در اشعار زیر، شاعر با آوردن اسم تهران، به دنبال انتقاد از سیاست حاکم بر پایتخت است:

بود اگر تهران دمی در یاد آذربایجان	بر فلک می‌رفت کی فریاد آذربایجان
خاک خود خواه خطرخیز ری بی آبروی	داد بر باد فنا بنیاد آذربایجان
بس که از بی‌اعتنائی‌های تهران شد خراب	خطه مینووش آباد آذربایجان

(فرخی، ۱۳۹۸: ۲۰۳)

۲-۳-۱-۷- ابوالقاسم حالت

در مجموعه آثار شعری ابوالقاسم حالت، دو شهرآشوب اجتماعی از نوع شهری یافت شد؛ یکی در ذمّ ملت انگلیس و دیگری در لعنت و نفرین شرق به غرب است. نمونه‌ای از ابیات در شهرآشوب مذکور ذکر می‌گردد:

ا- ملت انگلیس

ملت انگلیس در همه حال	انگل دوش ملتی دگر است
زین جهت ملک انگلستان را	انگلستان بخوان که خوبتر است

(حالت، ۱۳۷۰: ۳۲)

ب- نفرین شرق به غرب

ای غرب به دنیای پر از ننگ تو لعنت	بر راه تو و رسم تو و رنگ تو لعنت
سازت ننوازد به جز آهنگ غم‌انگیز	صد بار به ساز تو آهنگ تو لعنت
زان سوی جهان می‌فکنی چنگ بدین سو	بر دست دراز تو و بر چنگ تو لعنت

(همان: ۶۵)

۲-۳-۲- شهر آشوب صنفی در شعر معاصر

شهر آشوب صنفی با رویکرد سنتی آن به طور کلی باید گفت که از شعر معاصر حذف شده است یا بسیار به ندرت به چشم می‌خورد. شاعران در شعر معاصر نیز شهر آشوب صنفی سروده‌اند، اما با روش‌های دیگری که متفاوت از روش سنتی سرودن آن است. انتخاب شغل‌های کاذب که در جامعه وجود دارد و پرداختن به زوایای پنهان این شغل‌ها، روشی است که گاه شاعران با این کار، دست به سرودن شعر شهر آشوبی از نوع صنفی کرده‌اند؛ مانند سیمین بهبهانی که در اشعار خود از سه صنف یا سه شغل (نغمه روستایی، واسطه، رقصنده) نام می‌برد که معمولاً جایی در اشعار دیگران نداشته است. نام این شغل‌ها خودش شهر آشوب است و توضیحاتی که در ادامه هر کدام از اشعار آمده بر شهر آشوب بودن آن‌ها افزوده است. روش دیگر آن است که در کنار بیان شغل و صنف، مفاهیم عریان به شکل صریح بیان گردد. سیمین بهبهانی هنگامی که در شعرش صنف‌های مزبور یاد می‌کند با صراحت و کاملاً آشکارا مفاهیم عریان را بیان کرده و گاهی زیبایی‌های ظاهری بدن زن را به تصویر کشیده است. در مجموع می‌توان گفت شهر آشوب‌های صنفی در دوره معاصر، مانند شهر آشوب‌های سیمین بهبهانی دیگر نظیر شهر آشوب‌های سنتی، سخنی عاشقانه همراه نازک‌خیالی‌های عاشقانه با ابزار یک شغل نیست؛ بلکه نگاهی نقادانه و ریزبینانه به یک شغل است که در این رهگذر آن شغل را معرفی و نقد می‌کند و به واسطه آن در پی واکنش جامعه است. در حالی که شهر آشوب‌های سنتی به دنبال واکنش شخص مخاطب و جلب عشق او بوده است. بنابراین در شعر معاصر دو نکته در مورد شهر آشوب صنفی حائز اهمیت است: اول اینکه فراوانی این نوع در شعر معاصر کم شده است و دیگر اینکه شاعران با روش سنتی شهر آشوب سروده‌اند و روش آنها در بیان شهر آشوب صنفی تغییر کرده است. تنها در موارد بسیار اندک، مانند شهر آشوب‌های صنفی رهی معیری، شاعر به شیوه سنتی عمل کرده است.

نمودار (۲)

همان‌طور که در نمودار (۲) مشاهده می‌شود. شهرآشوب صنفی در شعر معاصر به ندرت سروده شده است. تنها در میان اشعار ابوالقاسم حالت و رهی معیری شهرآشوب صنفی به شکل سنتی به چشم می‌خورد. در ذیل نمونه‌هایی از شهرآشوب‌های صنفی در شعر شاعران معاصر بیان می‌گردد.

ساخت چون جنس بُنجلم بی‌قدر	عشق آن خوب‌چهره سمسار
یار سبزی‌فروش من ترسم	بکند پوست از تنم چو خیار
دلم زرگر وجودش هست	خوب‌تر از زر تمام عیار
سخت آن دلبر شکارچی‌ام	مرغ‌دل را نموده‌است شکار
کو نگار دوا‌فروش کز او	شد دوا درد این دل بیمار

(حالت، ۱۳۷۰: ۱۹۳)

رهی معیری نیز در شعری با عنوان «دخترک لاله‌فروش» چنین گفته است:

آن گاه نام لاله‌فروش، از دو زلف خود	بر ماه و زهره غالیه پوشی کند همی
بی‌زر چو پا نهی به دکانش کند خروش	ور زر دهی چو غنچه خموشی کند همی
گر خویش‌تن به سیم فروشد عجب مدار	کان سیم‌چهره، "لاله" فروشی کند همی

(رهی معیری، ۱۳۸۶: ۳۷۲)

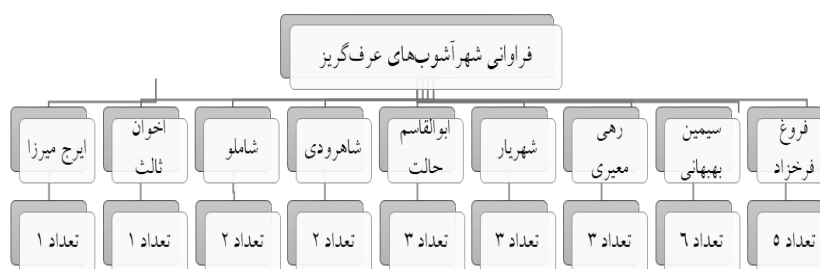
شهریار نیز در شعر «وافوری» چنین می‌گوید:

بذله‌گوی عملی، انبر و وافور به دست گفت این بنده تفنگم به کف و سربازم
وان دگر حبّی و با باد گلویی می‌گفت بنده کاری به تفنگم نه که بمب اندازم
(شهریار، ۱۳۹۹: ۶۲۷)

۲-۳-۳- شهرآشوب عرف‌گریز در شعر معاصر

در شعر معاصر شاعران گاهی با زیاده‌روی در نشان دادن مشکلات اجتماعی، عبور از هنجارهای اجتماعی و سرودن عاشقانه‌های تند و عریان شهرآشوب عرف‌گریز سروده‌اند. شهرآشوب عرف‌گریز مانند انواع دیگر شهرآشوب، موجب برانگیختن بیشتر احساسات و ماندگاری شعر شاعر در ذهن مخاطب خواهد شد. این نوع از شهرآشوب در دیوان بسیاری از شاعران معاصر جای دارد. این مسئله به سبب وجود فرهنگ‌های متفاوت در جامعه جهانی و رویارو شدن این فرهنگ‌ها با هم است. این نوع از شهرآشوب‌ها مقدمه‌ای برای حرکت به سمت شیوه‌های جدید از زندگی می‌گردند. فراوانی شهرآشوب‌های عرف‌گریز در شعر تعدادی از شاعران معاصر را می‌توان در نمودار (۳) مشاهده کرد:

نمودار (۳)

با نگاهی گذرا به نمودار فراوانی شهرآشوب عرف‌گریز در شعر معاصر معلوم می‌گردد که این شاعران یک یا چند شهرآشوب عرف‌گریز در دیوان اشعار خود دارند و که سیمین بهبهانی و فروغ فرخزاد در صدر شاعرانی قرار دارند که شهرآشوب عرف‌گریز سروده‌اند. البته در اینکه شاعر چگونه یک مطلب عرف‌گریز می‌سراید، تفاوت وجود دارد. شهرآشوب عرف‌گریز آن است که شاعر با بیان مطالبی که در عرف، جایز به گفتن آن‌ها نیستیم، نوعی شهرآشوب می‌آفریند؛ مثلاً سیمین بهبهانی و فروغ فرخزاد مطالب لخت و عریان زنانه را بیان می‌کنند؛ رهی معیری توصیفات زیبایی از لحظات عاشقانه دارد؛ شهریار در موقعیت‌هایی که توصیف عشق‌ورزیدن جایز نیست، از عشق سخن می‌گوید؛ شاعری مثل ایرج میرزا پدروانه را بدون توجه به جایگاه و ارزش پدر در جامعه می‌گوید. در ادامه به برخی از اشعار اشاره می‌گردد.

سیمین بهبهانی در شعر «گمشده» داستان دردناک دزدیده شدن نوجوانی گل‌رخ به وسیله مردان هوسران را بیان کرده است. آن‌ها بعد از این که نوجوان را می‌دزدند، او را مورد آزار جنسی قرار می‌دهند. پس از چندین سال هنگامی که پدر با فرزندش مواجه شده و از قضیه مطلع می‌شود، خود را به او نمی‌شناساند؛ چرا که از اتفاقی که افتاده شرم دارد و این اوج درد؛ یعنی فراق و جدایی پدری از فرزندش است که افراد هوسران فقط برای لحظه‌ای لذت موجب آن شده‌اند. شاعر از کرده آنان متنفر است. پرداختن به موضوعات شهرآشوبی یکی از نکات برجسته در اشعار سیمین بهبهانی است. در ذیل دو بیت از این شعر را می‌بینید:

به زینده و نازنین کودکی پلیدان ناکس نظر دوختند؛
ریوندند او را به افسون و رنگ به ناکس‌تر از خویش بفروختند.

(بهبهانی، ۱۳۹۹: ۸۳-۸۶)

شهریار غزل گوهر فروش را برای شرح عشق نافرجام خود و بیان زشتی شکستن پیمان سروده است (ثروتیان، ۱۳۸۹: ۴۸). غزل گوهر فروش را شهریار حداقل پس از سه یا چهار سال از دوران جدایی می‌نویسد (همان: ۱۳۰). اظهار عشق به معشوقی که ازدواج کرده و اکنون صاحب فرزند است، نوعی عرف‌گریزی دارد که شاعر در این شعر برای شرح عشق خود این کار را انجام داده است:

یار و همسر نگرفتم که گرو بود سرم تو شدی مادر و من با همه پیری پسرم
تو جگر گوشه هم از شیر بریدی و هنوز من بیچاره همان عاشق خونین جگرم
(شهریار، ۱۳۹۹: ۳۰۴)

یا فروغ فرخزاد در شعر شعله رمیده خود را چونان شعله‌ای در محیط تاریک شهر؛ می‌بیند. شعله‌ای که از تاریکی‌ها رمیده و گریزان شده است. شعله‌ای که عرف‌های سنتی را نمی‌پسندد و به دنبال معرفی عشق، خیانت و احساسات انسان به نوعی دیگر است:

باید که عطر بوسه خاموشش با ناله‌های شوق بی‌آمیزد
در گیسوان آن زن افس‌ونگر دیوانه‌وار عشق و هوس ریزد
باید شراب بوسه بیاشامد از ساغر لبان فریبایی
مستانه سرگذارد و آرامد بر تکیه‌گاه سینه زیبایی
(فرخزاد، ۱۳۹۸: ۲۱)

۳- نتیجه‌گیری

ادبیات هنر تاثیر بر دل‌ها و افکار است؛ آنگونه که با تغییر رفتار، موجب بهبود زندگی فرد و جامعه می‌گردد. شهر آشوب شعری است که با صراحت به مدح و یا ذم موضوعی می‌پردازد و این گونه شعری تاثیر بیشتری بر جامعه مخاطبان دارد. اگر تاثیرگذاری شعر در مخاطبان کم باشد، باید بگوییم آن شعر شهر آشوب نیست. در شعر شهر آشوبی

بیشترین اثر را در مخاطب می‌بینیم. اساساً انسان به دنبال لذت‌جویی است و شهرآشوب نوعی از شعر است که دروازه‌ای از لذت‌ها را برای او باز می‌کند و او را مجاز به شنیدن آن می‌نماید.

شهرآشوب یکی از انواع ادبی در سخن و شعر فارسی است. از دیرباز شهرآشوب را به عنوان گونه‌ای از سخنان پر از چالش در مدح و ذم افراد به کار می‌برده‌اند؛ تنها عاملی که می‌تواند شهرآشوب را مشخص کند، این است که در شهرآشوب، شاعر و نویسنده از عرف، فرهنگ، عادات و قوانین فاصله می‌گیرد و در موضوعاتی چون دین، سیاست و اجتماع سخنانی بی‌پروا در مدح و ذم افراد و اجتماع بیان می‌کند؛ بدین ترتیب، شهرآشوب در سه دسته شهرآشوب دینی، سیاسی و اجتماعی به کار می‌رود.

شهرآشوب اجتماعی نوعی از شهرآشوب است و منظور از آن سخنی است که موجب ایجاد چالش در گروه‌هایی از جامعه بشود و با واکنش مخاطبان همراه گردد. در شعر معاصر، شهرآشوب اجتماعی در سه دسته شهرآشوب شهری، صنفی و عرف‌گریز به کار رفته است. شهرآشوب شهری در دوران مشروطه و اوایل دوره پهلوی در شعر شاعرانی مثل میرزاده عشقی، نسیم شمال، عارف قزوینی، ملک‌الشعرا بهار و شهریار رایج بوده است، ولی به مرور سرودن آن ترک‌شده تا جایی که امروزه پیدا کردن یک شهرآشوب شهری کار بسیار دشواری است. البته به نظر می‌رسد این نوع از شعر هنوز تا حدودی در ادبیات محلی به حیات خود ادامه می‌دهد. بیشتر شهرآشوب‌های شهری معاصر در هجو تهران سروده شده است.

شهرآشوب صنفی بسیار کم در شعر معاصر نمونه‌های اندکی دارد اندک شهرآشوب‌های صنفی در شعر معاصر نیز با تغییراتی در روش بیان همراه شده‌اند. در روش سنتی، مخاطب شاعر یک نفر بوده و شاعر برای تغییر در نگاه مخاطب شعر را می‌سروده است؛ ولی در دوره معاصر مخاطب شاعر تمام افراد جامعه‌اند و هدف شاعر تغییر در نگاه جامعه نسبت به اوضاع به وجود آمده، است.

شهرآشوب عرف‌گریز که ما برای اولین بار در این پژوهش به معرفی آن اقدام کردیم در شعر شاعران معاصر نمود فراوانی دارد. شاعرانی مثل: سیمین بهبهانی، فروغ فرخزاد، رهی معیری و شهریار شهرآشوب‌های عرف‌گریز دارند. در مجموعه اشعار دیگر شاعران معاصر به چشم می‌خورد. شهرآشوب عرف‌گریز یک زاویه نگاه تازه به مسائل اجتماعی است و شاعر بنا به شرایط خود با توجه به اهدافی که دارد، اقدام به سرودن آن می‌نماید. بسامد اشعار شهرآشوب عرف‌گریز در شعر معاصر بسیار بیشتر از شهرآشوب شهری و صنفی است.

منابع

الف) کتاب‌ها

۱. بهار، محمدتقی (۱۳۹۶) دیوان اشعار ملک‌الشعراى بهار. به کوشش سید محمود فرّخ خراسانی، چاپ پنجم، تهران: نگاه.
۲. بهبهانی، سیمین (۱۳۹۹) مجموعه اشعار سیمین بهبهانی. تهران: نگاه.
۳. حالت، ابوالقاسم (۱۳۷۰). دیوان ابوالعینک. چاپ دوم، تهران: کتابخانه سنایی.
۴. رهی معیری، محمدحسن (۱۳۸۶) دیوان کامل رهی معیری، سایه عمر و آزاده. چاپ دوم، قم: نسیم‌حیات.
۵. سپانلو، محمدعلی (۱۳۷۵) شهر شعر فرخی. تهران: علم.
۶. شهریار، محمدحسین (۱۳۹۹). دیوان شهریار. مجموعه دوجلدی، چاپ: پنجاه و نهم، تهران: نگاه.
۷. ثروتیان، بهروز (۱۳۸۹). عشق پرشور شهریار و پری. تبریز: آیدین.
۸. گلچین‌معانی، احمد (۱۳۸۰) شهرآشوب در شعر فارسی. تهران: روایت.
۹. گیلانی، سید اشرف‌الدین (۱۳۶۳)، جاودانه سید اشرف‌الدین (گیلانی)؛ متن کامل نسیم شمال. تهران: آشنا.

۱۰. عارف قزوینی (۱۳۸۴). دیوان اشعار عارف قزوینی. به کوشش ولی‌الله درودیان، تهران: صدای معاصر.
۱۱. ----- (۱۳۹۹). دیوان عارف قزوینی (مجموعه آثار)، به کوشش محمدعلی سپانلو و مهدی اخوت، چاپ پنجم، تهران: نگاه.
۱۲. فرخی یزدی، محمد (۱۳۹۸). مجموعه اشعار فرخی یزدی، تدوین: محمدعلی سپانلو، مهدی اخوت، چاپ پنجم، تهران: نگاه.
۱۳. فرخزاد، فروغ (۱۳۹۸). دیوان فروغ فرخزاد. چاپ چهاردهم، تهران: آذین.
۱۴. ----- (۱۳۹۹). دیوان عارف قزوینی (مجموعه آثار)/تدوین محمدعلی سپانلو و مهدی اخوت، چاپ پنجم، تهران: نگاه.
۱۵. سعدسلیمان، مسعود (۱۳۶۲). دیوان مسعود سعد سلمان، به تصحیح رشید یاسمی. تهران: امیرکبیر.
۱۶. عشقی، میرزاده (۱۳۵۷). کلیات مصور میرزاده عشقی. به نگارش علی اکبر مشیر سلیمی. چاپ هشتم، تهران: سپهر.

ب) پایان‌نامه‌ها

۱. عزیزی‌پناه، زهرا (۱۳۹۳). تحلیل جامعه‌شناختی شهرآشوب در شعر فارسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی علیرضا نبی‌لو، دانشگاه قم.
۲. مهدوی، بتول (۱۳۹۰). شهرآشوب در ادب فارسی (تا عصر صفوی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی محمد بهنام‌فر، دانشکده ادبیات دانشگاه بیرجند.